

УДК 316.354

ОЛЕКСАНДР СТЕГНІЙ,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу методології і методів соціології Інституту соціології НАН України

Соціальний контекст генези та розвитку екологічного руху в Україні

Анотація

У статті розглянуто особливості контексту становлення екологічного руху в Україні. Наголошено неможливість безпосереднього застосування методологічних підходів західних соціологів, оскільки вони розглядають генезу громадянського суспільства в термінах парадигм, розроблених стосовно умов західних демократій. Розвиток екологічного руху інтерпретується в термінах мобілізації ресурсів, виходячи з передумови їх наявності в суспільстві. Для розуміння генези екологічного руху в Україні як соціального феномену аналізується соціально-екологічний простір суспільних рухів у тоталітарному суспільстві. Зазначається, що відмінною особливістю екологічного руху є його тісний зв'язок з інтелектуальним середовищем українського суспільства, а також залежність від особливої сфери наукового виробництва — виробництва і поширення в суспільстві екологічного знання. Сучасний розвиток екологічного руху в Україні характеризується глибокою реорганізацією з метою виживання в істотно змінених макро- і мікросоціальних умовах. Водночас простежується ціннісне зміщення у бік нової екологічної парадигми та неухильне намагання співучасті в реалізації державної екологічної політики, викликане усвідомленням неефективності діяльності профільних державних інституцій.

Ключові слова: соціальний контекст, екологічний рух, екологічні неурядові організації, екологічна свідомість

Аналізуючи поведінку різних соціальних акторів, можна стверджувати, що у кожного із них є свій контекст діяльності — в загальному вигляді, сфера

життєдіяльності певного соціального актора, яка постачає його ресурсами або, навпаки, вимагає від нього їх витрачання. О.Яницький пропонує розглядати соціальний контекст як континуум ресурсів на певній “осі доступності”. На одному її кінці розташовані власні внутрішні ресурси даного соціального актора, використання яких не вимагає особливих зусиль, тоді як на іншому кінці — “ресурси-умови”, які соціальний актор повинен враховувати в своїй діяльності, оскільки не здатний їх швидко змінювати [Яницький, 1992: с. 41].

Водночас соціальний контекст утворює не тільки сукупність ресурсів, а й інші соціальні суб’єкти — групи, соціальні рухи, суспільні інститути, які зазвичай мають власну стратегію щодо соціальних рухів, в нашому випадку екологічного. Зазначені інші соціальні актори можуть нав’язувати суспільству своє розуміння екологічної ситуації та власне тлумачення як нормативної моделі, так і наявного образу екологічного руху.

Особливість екологічного руху порівняно з іншими соціальними рухами полягає в намаганні змінити парадигмальні підвалини суспільства щодо виробництва ключових культурних ресурсів, як-от знань, етичних норм тощо. Тут актор діє одночасно у двох контекстах, використовуючи фінансові й адміністративні ресурси одного для зміни іншого. Складність полягає в тому, що соціальний актор мусить дистанціюватися від контексту, на зміну якого спрямовані його дії, але водночас залишатися зрозумілим у цьому контексті, знаходити спільну мову в комунікації [Touraine, 1988: р. 64]. У цій ситуації екологічний рух неминуче перебуває і розвивається одночасно у двох культурах та двох соціальних середовищах з різними ціннісно-нормативними орієнтирами щодо нової екологічної парадигми й необмеженого економічного зростання. Зазначений розрив між ціннісно-когнітивним контекстом і контекстом реальної соціально-політичної діяльності є одночасно як ресурсом сталості, так і причиною періодичних криз екологічного руху.

Кожен соціальний рух, включно з екологічним, існує і розвивається одночасно у трьох контекстах: історичному (цивілізаційному), мікросоціальному та ситуаційному. Якщо цивілізаційний контекст є сукупністю базових норм суспільства, які регулюють його життя і взаємовідносини з природою, то мікросоціальний являє собою насамперед політичний режим, в умовах якого виникає соціальний рух і який детермінує норми економічного, соціального та культурного життя [Яницький, 1992: с. 43].

Чинний політичний режим не тільки визначає взаємовідносини між державою і громадянським суспільством, “коридор політичних можливостей” для дій певного соціального актора, а також впливає на цивілізаційний контекст шляхом нівелювання одних і посиленого культивування інших культурних норм. Структура політичних можливостей¹ у такому “коридорі” детермінується трьома вищезазначеними контекстами. У випадку соціологічного розгляду зазначених можливостей доцільно виокремлювати

---

¹ Згідно з однією із найпоширеніших версій структура політичних можливостей складається з п’яти основних компонентів: ступінь відкритості / закритості інституціональної структури; стабільність / нестабільність політичної ситуації; наявність / відсутність

економічні, соціальні та культурні можливості. Останні О.Яницький визначає як річище “культури”, в якому екологічний рух може діяти, не піддаючи сумніву панівні в суспільстві культурні коди і стандарти [Яницький, 1998: с. 25]. Варто зауважити, що за умов перехідного суспільства колективні актори, в даному разі громадські екологічні організації, не тільки функціонують в рамках заданих контекстом можливостей, а й мають змогу істотно розширювати та модифікувати їх.

Від “коридору політичних можливостей” дій актора залежить, чи буде його конфлікт із політичним режимом інституціоналізований, або ж стимулюватиме актора до ревізії ціннісно-нормативного підґрунтя режиму. В останньому випадку можна говорити про новий соціальний рух, діяльність якого спрямована на перегляд соціальної парадигми цивілізаційного контексту [Buttelfield, 1991].

Ситуаційний контекст є, по суті, безпосереднім соціально-економічним, політичним і природним середовищем, в якому виникають соціальні рухи і від ресурсів якого значною мірою залежить їхня подальша перспектива.

Актуальність з’ясування соціального контексту становлення екологічного руху в Україні викликана низкою обставин, насамперед неможливістю застосування наявного методологічного доробку західної соціології, оскільки генеза громадянського суспільства розглядається в термінах парадигм, розроблених стосовно умов західних демократій. Зокрема, розвиток соціальних рухів, включно з екологічним, інтерпретують в термінах мобілізації ресурсів, виходячи з передумови їх наявності в суспільстві.

Процес становлення громадянського суспільства в Україні, елементом якого є екологічний рух, відбувався в якісно відмінному від західного світу економічному та соціальному контексті, а саме за умов тоталітарного суспільства радянського зразка. В такому суспільстві існував тотальний контроль за суспільним життям, проте навіть за таких умов існувала певна, мінімальна, можливість для самоорганізації у вигляді осередків інтелектуального середовища. Останні функціонували в рамках санкціонованих режимом інституціональних структур. Значення таких осередків, на думку західних соціологів, полягало у “попередньому активізмі” та “екологічній щільності”, тобто концентрації однодумців — необхідної передумови подальшої мобілізації соціального руху [McAdan, 1988].

Для розуміння генези екологічного руху в Україні як соціального феномену доцільно розглянути соціально-екологічний простір суспільних рухів у тоталітарному суспільстві, який став породжувальним середовищем. Особливістю екологічного руху є його тісний зв’язок з інтелектуальним середовищем українського суспільства, а також залежність від особ-

---

у даного суб’єкта союзників і груп підтримки; ступінь толерантності правлячої еліти до дій протестного характеру; здатність уряду до прийняття рішень (див.: *Tarrow S. Democracy and Disorder // Protest and Politics in Italy, 1965–1975. — Oxford: Clarendon Press, 1988*).

ливої сфери наукового виробництва — виробництва і поширення в суспільстві екологічного знання.

У випадку екологічного руху радянського суспільства йдеться про чотири базові типи таких середовищ: вищі навчальні заклади, насамперед біологічні та природознавчі факультети університетів; наукові інститути в системі Академії наук; легітимні суспільні професійні організації, першою чергою — творчі спілки, такі як Спілка письменників України; профільні науково-популярні періодичні видання.

Одностайна більшість екологічних неурядових організацій (екоНУО) сформувалися у великих містах та урбанізованих регіонах України і є породженням “пізньої урбанізації”, в тому сенсі, що високоурбанізовані анклавні середовища виникнення альтернативної культури та форм соціальної організації. ЕкоНУО можна також назвати колективними суб’єктами “рефлексійної урбанізації”, тобто суб’єктами, що визнали руйнівний характер механічного розвитку української урбан-індустріальної системи й тому вважають за необхідне відмовитись від наявного укладу суспільного життя. З соціологічної точки зору принципово важливо, що альтернативні панівному укладові проекологічні цінності й форми колективної поведінки можуть виникати не тільки за умов високомодернізованих демократичних суспільств, а й у згаданих сферах, вбудованих в директивну урбан-індустріальну систему.

Головною громадською природоохоронною організацією України в радянський період було Українське товариство охорони природи (УТОП), створене 1946 року як республіканська філія Всесоюзного товариства охорони природи і як єдина офіційно дозволена громадська природоохоронна організація. Членами УТОП в перші роки його існування були кращі представники української інтелігенції, проте в часи політичного застою (1970-ті роки) передову інтелігенцію було усунено й замінено на чиновників різних міністерств і відомств (часто навіть непрофільних) та відставних військових, міліціонерів, партійних функціонерів. УТОП у той час міг радше не виступати у ролі породжувального середовища для екологічного руху, а відігравати роль віддушину для екофільної частини населення, оскільки держава не дозволяла громадськості втручатися у розв’язання скільки-небудь важливих питань суспільного життя. Головною формою діяльності товариства була просвітницька робота, подеколи — боротьба із браконьєрством та іншими порушеннями природоохоронного законодавства.

На середину 1980-х років припадає розквіт руху “Дружини охорони природи” (ДОП), які діяли практично на всіх біологічних факультетах університетів і природничих факультетах педагогічних інститутів. Студентські Дружини охорони природи не тільки намагалися стояти на захисті природного довкілля, а й виконували важливе завдання соціалізації молоді. Куратори цих дружин займалися навчанням дружинників навичок професійної роботи під час рейдів, експедицій, а також соціальної технології самоорганізаційного життя, навичок взаємодії з населенням, адміністративними органами влади та засобами масової інформації. На відміну від УТОП,

участь у таких дружинах давала відчуття особистого вибору, а участь у конфліктах з владними структурами, здебільшого місцевого значення і, безперечно, у певних межах, гартувала молодь, давала підстави розглядати природоохоронні проблеми не тільки з вузьконаукових, а й із суспільних позицій. Саме в цьому русі почали свою діяльність чимало з лідерів сучасного екологічного руху України.

Особливо важливим для розвитку екологічного руху в посттоталітарній Україні було те, що членство у студентських Дружинах охорони природи та залученість до їхньої діяльності ґрунтувалися на тих цінностях, які пізніше будуть важливими для неформальних лідерів екоНУО: самодіяльності як способу життя та повсякденного буття, потреби в самореалізації, пов'язаної з бажанням бути корисним і мати підтримку з боку подібних до себе, а також цінності самозбереження, виживання людини як біологічної та соціальної істоти.

Крім того, завдяки процесу мультиплікації, створенню однотипних організацій у різних вузах країни такі дружини утворили власну мережу, що значно збільшило їхні ресурси та суспільну вагомість, дало змогу перейти до спільних дій, тобто створити соціальний рух екологічного спрямування.

Помітним явищем у природоохоронній активності населення у доперестроєвчий період була також робота у гуртках з дітьми шкільного віку на станціях юних натуралістів і юних туристів. У цій системі екологічне виховання пов'язувалося з доволі ґрунтовною освітою, а зазначені станції, особливо там, де працювали ентузіасти такої справи, робили багато корисних реальних справ у природоохоронній сфері¹.

Таким чином, до середини 1980-х років екологічний рух в Україні представляли тільки УТОП та ДОП, причому останні формально або неформально вважалися/були або частиною УТОП, або оперативними комсомольськими загонами, або групами громадських інспекторів рибоохорони чи громадських мисливських інспекторів. Головним продуктом цієї стадії руху “зелених” були самі їхні організації, інфраструктура і лідери. Адміністративно-командна система дозволяла існувати організаціям “зелених”, але не розглядала їх як партнера і тим паче як альтернативу політичним структурам. У цей же період створювалися передумови для наступної стадії розвитку екологічного руху, формувалася проекологічна громадська думка.

У період від другої половини 1980-х до початку 1990-х років в Україні мав місце бурхливий розвиток екологічного руху. Цей етап розвитку правомірно назвати стадією масової мобілізації й консолідації. У більшості

---

¹ У 1988 році в Україні працювали 233 обласні, районні та міські станції юних натуралістів, діяли понад 32 тис. гуртків юних натуралістів, якими було охоплено понад 600 тис. гуртківців з-поміж учнівської молоді. Крім того, діяли понад 40 тис. загонів блакитних і зелених патрулів та постів боротьби з ерозією ґрунтів, понад 8 тис. учнівських виробничих бригад та 985 шкільних лісництв (див.: *Шевчук Л.* Знати, щоб берегти. Інтерв'ю з директором Республіканської станції юних натуралістів Л.Р.Мароник // Молодь України. — 1988. — 22 листопада).

міст України проходили екологічні мітинги та демонстрації протесту, оскільки мітингування стало найзручнішою формою для артикуляції ідей. Саме мітинг як форма колективної соціальної дії сприяв змінам у ситуативному контексті розвитку екологічного руху. В період політичної нестабільності та соціальної роз'єднаності мітингам був притаманний помітний ідентифікаційний потенціал, вони виконували функцію соціальної інтеграції. Мітинг сприяв самоствердженню його учасників, допомагав подолати відчуття суцільної залежності від суспільної системи радянського зразка і тим самим ставав безпосередньою передумовою для солідарних дій. Крім того, мітинг був середовищем, яке породжувало харизматичних лідерів, а також публічним соціальним простором прямого діалогу пересічних громадян із владою, способом прямого громадянського контролю за її діями.

Наприкінці 1980-х років екологічні вимоги стали невіддільною частиною загальнодемократичного протесту. Масовою базою екологічного руху стали громадські ініціативи. У багатьох областях республіки виникли групи екологічного руху, які здебільшого концентрувалися на розв'язанні актуальних екологічних проблем локального рівня. Екологічний рух досить швидко і, головне, природно вкорінився в масовому демократичному русі, чому сприяла низка причин.

Акції екологічного протесту були, по суті, першими акціями загальнодемократичного протесту; екологічно зорієнтовані громадські ініціативи практикували подвійне членство: в окремій екоНУО і в місцевих та регіональних масових рухах демократичного спрямування; в цих соціальних рухах екологічні активісти діяли і як експерти, і як радники; лідери демократичного руху, усвідомлюючи високий рейтинг “зелених” у масовій свідомості й екологічну стурбованість населення в перші роки після Чорнобильської катастрофи, для досягнення своїх політичних цілей охоче виступали під екологічними гаслами.

Відкрита боротьба новоутворених екоНУО проти панівної ідеології та чинної соціально-політичної системи значно стимулювала усвідомлення широкими верствами населення важливості захисту природного середовища їхнього безпосереднього проживання.

Зокрема, населення, яке проживало поблизу атомних електростанцій, мало побоювання щодо повторення Чорнобильської катастрофи і біля всіх українських АЕС розгорнулися широкі акції протесту. Під тиском громадськості республіканська влада почала переглядати програму атомної енергетики в Україні. У результаті в 1990 році припинилося фінансування будівництва атомної станції в Чигирині Черкаської області, атомних станцій теплозабезпечення поблизу Харкова та Одеси.

У 1988 році виникла Кримська асоціація громадських екологічних організацій “Екологія і світ” як суспільна рефлексія на будівництво Кримської АЕС. Боротьба “зелених” Криму за активної підтримки громадськості закінчилася перемогою — будівництво АЕС на півострові було припинено. В перебігу антиядерних акцій Асоціація зібрала 350 тис. підписів проти будівництва АЕС, організувала багатотисячні мітинги й

півкети в містах Криму та безпосередньо на будівельному майданчику АЕС¹.

Важливу роль на цьому етапі розвитку екологічного руху відіграли українські письменники, які після Чорнобильської катастрофи активно взялися освоювати нову сферу діяльності — екологічну публіцистику. Наприкінці 1980-х років українські письменники виступили з різким звинуваченням українського істеблішменту в екологічній безвідповідальності, приховуванні від населення правди про Чорнобильську катастрофу [Стегній, 2001: с. 65].

На початку січня 1988 року в “Літературній Україні” було опубліковано листа групи відомих українських науковців, які виступали проти планового розширення українських АЕС. Цей лист прозвучав на захист інтересів українського суспільства від союзної бюрократії, викликав численні читачські відгуки й дав додатковий поштовх до пробудження масової екологічної свідомості [Кулик, 1998: с.66].

У цей самий період у результаті масової мобілізації об’єдналися екоНУО і місцеві рухи, інтенсивно розпочалося організаційне об’єднання загальноукраїнського екологічного руху. Почав діяти двоєдиний механізм формування екологічної спільноти: “концентрація — децентралізація”. Місцеві екологічні групи сприяли формуванню масового екологічного руху, який, своєю чергою, як легітимна громадська організація сприяв формуванню і легітимації нових екоНУО на місцях.

Наприкінці 1987 року організаційно оформлюється Українська екологічна асоціація (УЕА) “Зелений світ”, яка на той час об’єднувала 27 організацій. Відомий український письменник Сергій Плачинда став першим головою Асоціації, а навесні 1988-го відбулася перша конференція УЕА “Зелений світ”, яка започаткувала розроблення стратегії й тактики екологічного руху в Україні. Головна мета Асоціації, як зазначалося у Статуті, полягає в “залученні широких верств громадськості до розв’язання екологічних проблем, втілення ідей виживання, демократії і гуманізму, сприяння забезпеченню громадянам УРСР права на здорове середовище проживання, яке є одним з невіддільних прав людини”².

У більшості міст країни в цей час діяли громадські ініціативи або організації, діяльність яких була спрямована на розв’язання екологічних проблем. Учасники новоутворених екоНУО за активної підтримки місцевого населення намагалися ставити й розв’язувати конкретні питання щодо охорони природного довкілля на місцевому рівні. Крім суто природоохоронних організацій в Україні в цей час виникають також і організації більш широкої екологічної спрямованості, які виступали за поширення та зміцнення екологічної культури, екологізацію життєдіяльності українського суспільства.

---

¹ Див.: Кримська асоціація “Экология и мир” // Екологічний експрес. — 1995.— № 5.— С. 9.

² Статут Української екологічної асоціації “Зелений світ” // Літературна Україна. — 1990.— 15 березня.

Як показав подальший перебіг подій, зростання уваги з боку громадської думки до екологічної проблематики у другій половині 1980-х років, найімовірніше, було не стільки результатом екологізації масової свідомості, скільки наслідком ситуативного збігу тогочасних соціально-політичних обставин: рефлексії українського суспільства на Чорнобильську катастрофу; загальнонародної підтримки ідеї національної незалежності; політичної новизни ідеології “зелених” за умов становлення багатопартійної політичної системи.

Намагання екологічних груп з різних областей України скоординувати свої дії привело в жовтні 1989 року до першого загальноукраїнського з’їзду УЕА “Зелений світ”, де вперше було проголошено про намір створити політичну партію “зелених”. Варто зазначити, що саме в Асоціації була сформульована і проголошена необхідність створення широкого громадського руху України — Народного Руху.

У грудні 1989 року УЕА “Зелений світ” було зареєстровано Державним комітетом України з охорони природи як загальнонаціональну екологічну організацію. З метою надання організації демократичного іміджу в Статуті зафіксували важливий принцип асоціативної побудови організації — автономії місцевих екологічних груп за наявності загального статуту і програми. Більшість тогочасних екологічних груп примкнули до Асоціації, оскільки членство в ній було досить спрощеним — достатньо було подати заяву, тоді як реальність існування та діяльності подавальника заяви не перевірялась.

З такими організаційними підходами “Зелений світ” швидко зростав, але не відрізнявся ні сталістю, ні ефективністю, ні навіть чіткою екологічністю. Екологічні проблеми обговорювалися здебільшого в дусі революційного романтизму: без належного аналізу ухвалювалися рішучі резолюції, які в категоричній формі вимагали від органів влади кардинальних і негайних заходів щодо покращення ситуації з охороною природного довкілля. Водночас не аналізували з належною увагою механізм реалізації таких перетворень, реальність виконання висунутих вимог, можливість впливу Асоціації на виконання цих резолюцій. Помилкове розуміння ідеї загальності екологічного руху, а саме відмова Асоціації від необхідності розроблення чітких критеріїв та вимог для кандидатів на вступ призвела до люмпенізації організації [Стегній, 2001: с. 67].

Тим часом розпочався процес організаційного оформлення нових політичних партій України і значна частина суспільно активних громадян стала їхньою соціальною базою. Восени 1990 року з ядра найбільш політизованих членів “Зеленого світу” виникла Партія зелених України (ПЗУ), яку очолив Юрій Щербак.

Маючи єдині цілі партія і Асоціація продовжували функціонувати паралельно і маючи намір відрізнитися методами і формами реалізації ідентичних за суттю завдань. Якщо ПЗУ передбачала своїми головними завданнями діяльність у законодавчих органах влади всіх рівнів, намагаючись таким чином здійснювати політичний лобізм в екологічній сфері, то УЕА “Зелений світ” ставила за мету розв’язувати екологічні проблеми шляхом широкого впливу на громадську думку, формування екологічної свідомості громадян. Проте створення партії загалом не синхронізувалося

з достатньо чітким визначенням принципів розмежування сфер діяльності ПЗУ і УЕА “Зелений світ”, що згодом викликало низку організаційних проблем.

Політична діяльність “зелених” стала більше відокремлюватися від соціальної та соціокультурної. Утворився прямий зв’язок колективних дій: акція протесту — формування локального (місцевого) руху — участь у передвиборчій боротьбі. Місцеві акції протесту набули чіткого інструментального характеру (задля перемоги на виборах), відтісняючи тим самим на другий план найважливішу — соціально-ідентифікаційну функцію руху. Фактично це означало початок розмежування руху на політиків і не-політиків.

На початку 1990-х років вочевиднилися ознаки кризи екологічного руху України. На виборах першого Президента незалежної України спроба ПЗУ висунути кандидатом від партії на посаду глави держави Ю.Щербака закінчилась невдачею — не вдалося навіть зібрати 100 тис. підписів для підтримки кандидата “зелених”. Упродовж 1991–1993 років кількість членів самої партії скоротилася у п’ять разів — з майже 10 до 2 тис.¹

Цей провал став також свідченням спаду інтересу електорату до екологічних проблем на тлі дедалі глибшої економічної кризи. У цей час набувають поширення процеси соціально-економічної дезінтеграції, карколомної інфляції, відчувається соціально-психологічна напруженість в українському суспільстві. Відтак, різні політичні сили оперативного адаптують свої гасла до цих умов і проголошують першочерговість розв’язання проблем першого рівня: матеріального статку, особистої безпеки і здоров’я, залишаючи поза увагою екологічні проблеми. Також дається взнаки дедалі більше розчарування населення в парламентаризмі та, особливо, в депутатському корпусі демократичної орієнтації.

Відсутність реальних результатів в екологічній сфері породила песимізм громадськості щодо поліпшення стану природного довкілля, а громадська екологічна діяльність стала сприйматися як один з можливих шляхів латентного кар’єризму і особистого зиску. Водночас екологічний рух втрачає масову підтримку у вигляді громадських ініціатив та висвітлення діяльності руху в медійному просторі України. Масові друковані видання відчули на собі тиск цензури й, оскільки “зелені” виступали за закриття Чорнобильської станції та інших вітчизняних АЕС, діяльність громадських екологічних організацій фактично перестали висвітлювати на сторінках періодики. За нових соціально-економічних та політичних умов соціальна база екологічного руху України відчутно політизувалася, поповнивши лави численних новоутворених політичних партій.

Момент для інституціонального зміцнення екологічного руху було втрачено, і чимало місцевих екологічних груп розірвали контакти з УЕА “Зелений світ” або взагалі самоліквідувалися. В самій Асоціації постала внутрішня організаційна напруженість внаслідок виникнення двох орга-

---

¹ Див.: “Зелені”: постчорнобильська хвиля. Інтерв’ю з головою ПЗУ В.Кононовим // *Голос України*. — 1993. — 6 лютого.

нізаційних центрів (у Києві та в Донецьку), що призвело до розколу і, як наслідок, суттєвого послаблення в цілому екологічного руху.

Серед інших причин загального послаблення позицій “зелених” варто також зазначити різну політичну спрямованість екологічних організацій і недостатню розробленість системи ідейно-теоретичних засад екологічного руху в період соціальної трансформації; складність вибору стратегічних політичних союзників; відсутність загальнонаціонального авторитетного лідера; втрату головного опонента — центральних радянських структур влади; невизначене ставлення руху до державних інституцій влади вже незалежної України; маловпливовість руху та ПЗУ стосовно державних рішень із поліпшення ситуації в екологічній сфері [Васюта, 1998: с. 283, 285].

З утратою масової бази й публічного резонансу своєї діяльності зусилля екологічного руху дедалі більше зосереджуються на прикладних дослідженнях і розробках, інформаційній та освітній діяльності, що втілилось у створенні низки нових екоНУО “проектного типу”. Якщо говорити про участь таких організацій в чорнобильських проектах, то міжнародна організація “Союз Чорнобиль” на базі газети “Эхо Чернобыля” створила 1992 року інформаційне агентство “Эхо-Восток”. Унаслідок тогочасної нерозвиненості державних служб соціальної сфери ця організація і шерек інших організацій, пов’язаних із чорнобильською тематикою, трансформувалися в об’єднання для соціального захисту постраждалих і реалізації гуманітарної допомоги.

На початку 1990-х років в екологічному русі виникає “нова хвиля” екоНУО. Цей феномен суспільного життя породили ускладнення економічних умов в Україні й можливість отримання матеріальної допомоги від Заходу для реалізації екологічних проектів. Фінансова і технічна допомога почала надходити у вигляді грантів, надаваних державними і приватними фондами. За умов відсутності реальної підтримки екоНУО з боку нових владних структур зазначена допомога, по суті, визначає цілі і пріоритети функціонування багатьох організацій українських “зелених”.

Як типовий приклад можна навести відокремлення від УЕА “Зелений світ” деяких груп “нової хвилі”, які на базі своєї екологічної діяльності почали професійно займатися підприємництвом, частково залучаючи для цього кошти іноземних фондів. Зрозуміло, контроль за їхньою діяльністю з боку виборчих органів Асоціації виявився зовсім не потрібним цим групам.

Пошукова система отримання грантів стимулювала в цей період професіоналізацію колись багатофункціональних екоНУО, а розподіл грантів породив у них внутрішню бюрократію. Критеріями вибору профілю діяльності частини таких екоНУО стали не суспільна потреба і не внутрішня переконаність їхніх лідерів, а можливість отримання вигідного замовлення (гранту). В результаті внутрішня і міжгрупова солідарність поступається місцем конкуренції за обмежені ресурси. Дедалі більшого значення набувають вертикальні зв’язки місцевих екоНУО з “центром”, під яким розуміють донора. Водночас істотно послаблюються горизонтальні зв’язки, а також контакти з місцевим соціальним середовищем. Тому, хоча організації “нової

хвилі” здатні діяти ефективно стосовно конкретних питань або проектів, вони є менш корисними для розбудови громадянського суспільства в Україні¹, ніж організації “зелених”, що мають досвід діяльності в доперебудовчий період і діють відкрито і гласно.

Феноменом екологічного руху в Україні у 1990-х роках була також різноманітність ставлення екоНУО до суспільно-політичних процесів у незалежній українській державі. Залежно від ставлення до дихотомії “національна держава — охорона природи” на той час виокремлювали принаймні три типи організацій: консерваціоністи (захисники природи); екологічні патріоти; прагматики [Борейко, 1995: с. 7].

Консерваціоністи надавали перевагу розв’язанню екологічних проблем над розв’язанням інших тогочасних соціальних питань незалежної української держави, таких як енергетична криза, створення національної армії, зміцнення державності. Ідеологія екопатріотів, навпаки, ґрунтувалася на домінанті розбудови української державності. Прагматики ж проводили відсторонену політичну лінію і займали позицію, яку можна схарактеризувати радше як ситуативне пристосування залежно від умов для самовиживання своєї організації або особистого зиску.

Якими ж були наслідки такого ідеологічного розмежування і різноманітності соціальної поведінки екоНУО для подальшого розвитку екологічного руху України?

Різноманіття типів екоНУО у сукупності забезпечило українському екологічному рухові достатню тривкість завдяки впровадженню різних типів у різні соціальні середовища, наявності доступу до різних джерел ресурсів; створило загальний арсенал тактичних прийомів. Поряд із цим багатоманіття ідеологій, політичних орієнтацій і форм соціальної діяльності стало перешкодою для формування єдиної для всього екологічного руху України політичної стратегії.

Таким чином, зростання типологічного різноманіття екоНУО підвищило стійкість українського екологічного руху як окремої соціальної спільноти, але водночас зменшило шанси на розроблення єдиної політичної лінії у ставленні до національної держави і суспільства загалом.

Окремо варто зробити наголос на вагомості соціальних цінностей, які детермінують загальний напрямок, формують цілі екологічного руху, які, своєю чергою, визначають його стратегію, тактику та ареал діяльності. Цілі й цінності поступово формують образ руху, необхідний для самоідентифікації його учасників — екологічних активістів; у підсумку це детермінує організаційну структуру руху, характер діяльності його окремих організацій і їхніх соціальних зв’язків. Оскільки цінності, цілі та колективний імідж руху найменш чутливі до зовнішніх впливів, то, на думку О.Яницького,

---

¹ У даному випадку я поділяю позицію російського соціолога Олега Яницького, який трактує громадянське суспільство у вузькому сенсі як деяку підструктуру суспільства, яка об’єднує добровільні спільноти, групи, асоціації й намагається впливати на базові цінності й політичні цілі суспільства, але не бере участі в ухваленні власне політичних рішень та їх реалізації.

вони являють собою “генетичний код” його генези і розвитку [Яницький, 1998: с. 24].

Однак соціологічні дослідження екологічного руху в Україні фіксують поступову зміну цього коду в результаті опосередкованої соціальної рефлексії і рефлексійності екологічного активу (лідерів найпотужніших еко-НУО) на взаємодію між ключовими цінностями і цілями руху, з одного боку, і його контекстом — з іншого. Як зазначає У.Бек, соціальна рефлексія є колективною рефлексією еліти щодо зміни поточної ситуації, а під рефлексійністю слід розуміти реакцію власне самого руху на результати й наслідки його власних дій [Бек, 1994]. Відтак колективна рефлексія та рефлексійність зрештою витісняють старі й формують нові цілі та цінності екологічного руху як соціального актора.

Слід зауважити, що соціальна активність екологічного руху включає рефлексію щодо виробництва екологічного знання. Тут О.Яницький вказує на два боки такої рефлексії: з одного — засвоєння і соціальна інтерпретація власне теоретичного знання, а з іншого — соціальна інтерпретація практичного соціально-екологічного знання, накопиченого суспільством, його окремими суб'єктами у їхній повсякденній взаємодії з фізичним середовищем існування [Яницький, 1998: с. 25]. Що ж до рефлексійності екологічного руху, то тут, стикаючись з політичними та соціальними наслідками власної різноманітної практики, рух має систематично вносити відповідні корективи у свою стратегію і тактику; інакше його присутність у соціально-екологічній сфері суспільства швидко стане непомітною.

Численні емпіричні дані, отримані за участю автора, дають підстави стверджувати, що у внутрішньогрупових відносинах “зелених” у 1990-х роках уявився конфлікт цінностей, культур і життєвих укладів, детермінованих різною мотивацією фундаторів та молодих членів організацій [Стегній, 2001: с. 228–230]. Для учасників екологічного руху зі стажем членство в екоНУО давало змогу реалізувати свої потенційні можливості як фахівця і як громадянина, не затребувані державними та квазігромадськими організаціями доперебудовного періоду. Водночас значна частина молодих членів організацій розглядали своє перебування в екоНУО як доволі короткочасний проміжний етап у своїй кар'єрі.

За умов посттоталітарного суспільства екологічна стурбованість населення та його значна локальна концентрація в місці виникнення екологічної небезпеки мають позитивне, однак не вирішальне значення для виникнення екологічного руху. Оскільки панівним радянським режимом було перервано наступність із рухами попереднього часу, а захист природи залишався поза публічним дискурсом, цей рух міг виникати лише за наявності відповідного середовища, яке систематично породжує групи активістів. У такому середовищі активісти набувають досвіду організаційної роботи, здобувають необхідні екологічні знання та практичні навички природоохоронної діяльності. Як зазначає О.Яницький, “це середовище виконує роль ретранслятора соціальної пам'яті, і, зокрема, екологічної стурбованості аналогічних рухів минулого” [Яницький, 1998: с. 24].

В аналізі сучасного стану екологічного руху в Україні я розглядаю екоНУО як мережевий соціальний суб'єкт — розміщений у певному про-

сторі актор, складові якого інтегруються і відтворюються через використання комунікаційних та інших мережевих ресурсів. З цього погляду, всі зазначені проблеми можна класифікувати як такі, що стосуються організаційно-ресурсних можливостей екоНУО та соціального контексту їхньої діяльності в сучасному українському суспільстві. Про що говорить якісний стан екоНУО як одного з соціальних акторів процесу інституціоналізації екологічних інтересів в суспільстві соціогенних ризиків?

Недостатні організаційно-ресурсні, а у випадку наявності незрідка малоефективне використання їх, а також недостатні креативні можливості значної частини українських екоНУО перешкоджають їм ефективно виконувати покладену на них в посттоталітарному суспільстві роль основного носія екологічних інтересів суспільства. Як наслідок, з одного боку, погана поінформованість пересічених громадян про позитивний досвід діяльності екоНУО, а з іншого — відсутність іміджу професійного (а відтак поважного) партнера у розв'язанні всього комплексу екологічних проблем в очах державних владних структур.

Чи можливо поліпшити ситуацію, і якщо так, то яким чином? На мою думку, принципово можливо і навіть необхідно для розбудови громадянського суспільства в Україні, покращення якісного стану креативних ресурсів екоНУО, координації їхньої діяльності та припинення пошуку єдиного і незаперечного “флагману” екологічного руху. Ситуація в міжнародному екологічному русі, загалом підвищення ролі неурядових організацій об'єктивно стимулює українських “зелених” розвивати власну фандрайзингову активність.

При цьому на національному рівні залишається надзвичайно актуальним питання про координацію діяльності екоНУО з урахуванням корпоративних інтересів як столичних, так і регіональних організацій. Така координація має базуватися на принципах співучасті, а не представництва. Така форма взаємодії з необхідністю ставить питання про взаємоповагу навіть у тих випадках, коли окремі екологічні лідери не знаходять між собою спільної мови щодо обраної форми та власне змісту запланованої спільної акції. Опитування активістів із числа “зелених” на початку 2000-х років показало, що вони підтримували першою чергою таку форму, як проведення регулярних зібрань (форумів) неурядових екологічних організацій, і, меншою мірою, створення регіональних координаційних центрів або єдиного національного координаційного центру [Стегній, 2002: с. 300].

І справді, впродовж першої половини 2000-х щорічно проводилися всеукраїнські конференції екологічної громадськості. У 2004 році відбулася п'ята з них під назвою “Транскордонне співробітництво у розв'язанні екологічних проблем”, яка стала останньою, проведеною у форматі автономного заходу “зелених”¹ та окремої інформаційної події.

У жовтні 2010 року відбулася VI Всеукраїнська конференція громадських природоохоронних організацій “Участь громадськості у формуванні

---

¹ Слід зауважити, що профільне міністерство України надавало посильну фінансову підтримку у проведенні таких конференцій, але за формою проведення, змістом виступів та дискусій це були заходи насамперед екологічної громадськості.

та реалізації Стратегії національної екологічної політики та Національного плану дій з охорони довкілля”. Крім редакції в самій назві конференції (заміни екологічної громадськості на громадські природоохоронні організації) ця конференція не мала статусу автономного заходу “зелених”, оскільки відбулася в рамках більш масштабного заходу — Міжнародного екологічного форуму “Довкілля-2010”. Варто також зазначити, що цей форум був насамперед державним заходом, до організації якого долучився уряд, окремі міністерства, державні екологічні установи. Сама ж конференція “зелених” у новому форматі відбулася завдяки організаційним зусиллям насамперед ВЕЛ.

Довготривалу п’ятирічну перерву у проведенні всеукраїнських конференцій “зелених” та зміну формату в проведенні їх можна пояснити низкою причин, серед яких найголовнішою є малоефективність таких конференцій на тлі відсутності єднальної екологічної ідеї, що, своєю чергою, пов’язане з різними пріоритетами діяльності організацій “зелених”. Тут можна виокремити такі доволі різнопланові напрями, як: екологічна освіта; охорона живої природи (збереження біорозмаїття); сприяння євроінтеграції України; вузькогалузеві екологічні проекти; участь у розробленні екологічної політики; захист екологічних прав¹. Дався взнаки також різний якісний рівень екоНУО, зокрема, якість менеджменту всередині організацій, рівень професійних знань у відповідній галузі, досвід і вміння міжсекторальної співпраці, особливо з державними профільними організаціями та органами влади.

За таких умов оптимальною формою комунікації “зелених” може стати об’єднання екоНУО за окремими спорідненими напрямками діяльності, а також ситуативне об’єднання зусиль щодо виконання конкретних і короткострокових завдань².

Можна погодитися, що ідея вибору між групами громадянського суспільства і політичними партіями є хибною, оскільки це створює небезпеку підриву представницької демократії та втрати реальних засобів політичного впливу, притаманних громадянському суспільству. Вони мають бути союзниками.

Більшість партій “зелених” проповідують свій ідеал суспільного устрою, який полягає у справжньому суверенітеті народу; такий устрій має відрізнитися широким розвитком місцевого і виробничого самоврядування,

---

¹ За результатами анкетування громадських екологічних організацій, проведеного в 2012 році в рамках проекту “Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної політики” (див.: Електронний ресурс. <http://www.sbs-envir.org/index.php/ua/eco-ngo-irectory>. Дата доступу 12.03.2015).

² Одним із прикладів такої ситуативної взаємодії стали спільні акції (збір підписів, відкритий лист та пікетування Адміністрації Президента України) у січні 2011 року проти ухвалення нової редакції Закону України “Про регулювання містобудівної діяльності”. “Зелені” виступили проти звуження прав громадян щодо можливості участі в обговоренні при плануванні і забудові території та фактичного скасування обов’язкової державної екологічної експертизи в містобудівній діяльності.

децентралізованістю всіх суспільних сфер життя, прозорістю соціальних структур та їхніх відносин; створенням природних і гармонійних зв'язків людини та природи. Однак новітній період історії “зелених” України ознаменувався фактичним розривом з політичними партіями під екологічними вивісками.

На початковому етапі розвитку багатопартійної політичної системи в Україні декларування необхідності розв'язання нагальних екологічних проблем на певний час ідейно об'єднало досить різні політичні сили, які визнавали важливість екологічних завдань в ієрархії суспільних цінностей. Тобто екологічний рух може об'єднувати людей різних політичних поглядів. Будучи спрямованою на розв'язання загальнолюдських проблем, “зелена” ідеологія консолідує людей на основі універсальних морально-етичних світоглядних принципів.

Належність екоНУО до різновиду організацій третього сектору суспільства означає, що вони, на відміну від належних до перших двох секторів, не претендують на участь у репрезентації влади. Однак організації “зелених” у сукупності утворюють екологічний рух, який є суб'єктом політичного життя. Крім того, активісти з числа “зелених” мають право бути одночасно і членами певної екоНУО, і членами політичної партії. Інша річ, що такого роду “мімікрія” не має підміняти екологічну активність суто політичною.

На парламентських виборах 1998 року ПЗУ вперше і востаннє увійшла до вищого законодавчого органу України й отримала 19 мандатів. Цей “прорив” до Верховної Ради можна пояснити насамперед ефективною виборчою технологією (“адресна” робота з молоддю, проведення численних “просунутих” заходів, зокрема рок-концертів) та значними фінансовими ін'єкціями. На користь ПЗУ зіграла також об'єктивно актуальна для українського суспільства проблема захисту екологічної безпеки повсякденного життя громадян України. Але експлуатація екологічної тематики без адекватних практичних дій у справі екологізації життєдіяльності, без налагодження активних відносин співпраці з екологічною спільнотою країни, насамперед з найпотужнішими мережами екологічних неурядових організацій, об'єктивно запрограмувала невдачу ПЗУ на наступних парламентських виборах 2002 року.

У період існування парламентської фракції ПЗУ з'ясувалося, що розуміння політичної ролі екологічного руху з боку лідерів найпотужніших екоНУО, які увійшли до владних структур, і його рядових членів є доволі різним. Якщо перші розглядали рух як інструмент реалізації та контролю за виконанням державних рішень, як інструмент громадського нагляду за дотриманням природоохоронного законодавства, то другі вимагали від представників “зелених” у Верховній Раді та місцевих радах термінової допомоги у розв'язанні актуальних екологічних проблем, а також ефективних дій щодо ліквідації конкретних осередків екологічної небезпеки.

На соціетальний контекст подальшої діяльності “зелених” України негативно вплинуло “клонування” за участю керівництва ПЗУ партій екологічної спрямованості, пік якого припадає на 2000 рік. Згідно з “Поясненням до листа Міністерству юстиції України” від 15 червня 2000 року всі чо-

тири новоутворені екологічні партії мали стосунок до вузького кола функціонерів ПЗУ. Весною 2001 року на політичній карті України з'явилася ще одна партія екологічного спрямування — Екологічна партія України “Захист”. В цілому ж на початок 2002 року в Україні було офіційно зареєстровано сім політичних партій екологічного спрямування, з яких п'ять були пов'язані з діяльністю ПЗУ, а дві перебували в опозиції до неї.

Незважаючи на численність політичних партій з екологічними вивісками, жодна з них, включно з ПЗУ, не запропонувала українським екоНУО реальної програми для співробітництва. Така хибна позиція цих партій щодо екологічного руху пояснюється насамперед нерозумінням вагомості екологічного капіталу громадського руху. Під цим різновидом соціального капіталу розуміють сукупність знань, навичок і соціальних практик, що виробляються і відтворюються у соціальних мережах. Таке виробництво спрямоване на екологізацію суспільства, його економіки, політики та культури. Екологічний капітал є одночасно ресурсом “зелених” і суспільства в цілому [Яницький, 2009: с. 6].

У результаті екологічний рух в Україні в новітній час став єдиним провідником альтернативної екологічної політики, під якою розуміється діяльність екоНУО, спрямована на здійснення проекологічних соціальних змін в українському суспільстві¹. Інфраструктуру цієї політики в цілому становить сукупність згаданих організацій, їхніх зв'язків, а також таких чинників соціального середовища, як громадська думка, та деяких інших елементів конституювання.

Якщо говорити загалом про сферу екологічної політики, то тут українські “зелені” намагаються більш активно втручатися в розвиток екологічного законодавства, регуляторних норм припустимості екологічного забруднення; надання дозволів; до місцевого і регіонального планування; до застосування правових регламентацій цих документів².

Проте слід визнати, що назагал співпраця українських зелених з державними структурами розвивається найпродуктивніше на обласному та

---

¹ Фактологічним підтвердженням такого висновку є схвалений Національною екологічною радою України, яка об'єднує всеукраїнські природоохоронні організації, у листопаді 2014 року Проект реформування природоохоронної галузі України з метою створення інтегрованої системи управління природними ресурсами відповідно до вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Крім того, зазначена Рада у березні 2015 року поширила Відкрите звернення до Президента України з пропозицією публічного обговорення кандидатур на посаду міністра екології та природних ресурсів з метою припинення хибкої практики призначення непрофесійних осіб.

² Найбільш резонансним прикладом активної участі в екологічній політиці стало широке громадське обговорення Національного плану дій з гігієни довкілля завдяки активним діям груп українських екоНУО, насамперед мереж організацій “МАМА-86” та “ЕкоПраво”. Уперше в Україні була оперативно створена ситуативна коаліція екоНУО для реалізації конкретного завдання. Процес громадських консультацій успішно довів офіційним особам, відповідальним за розроблення екологічної політики, що неурядові організації здатні зробити високопрофесійний внесок у підготовку такого документа (див.: *Тимченко О.І., Сердюк А.М., Турос О.І.* Гігієна довкілля: політика, практика, перспективи. — К., 2000. — С. 17–24).

місцевому рівнях. При цьому більшість представників екологічного руху різною мірою не задоволені тим, яке місце займають неурядові екологічні організації в проведенні екологічної політики України. Такий результат є похідним як оцінки власних зусиль екологічного руху, так і ставлення до нього з боку державних органів. Останнє припущення підтверджують дані опитувань активістів з числа “зелених” [Стегній, 2002: с. 357–358].

Серед представників екологічної спільноти України доволі поширеною є думка, що головною проблемою на шляху взаємовідносин “зелених” із державою є зневажливе ставлення центральних державних органів до неурядових екологічних організацій, а також негативне ставлення з боку місцевих державних структур в окремих регіонах. При цьому більшість активістів схильні вважати, що відповідальність за стан навколишнього природного середовища в Україні несуть насамперед державні виконавчі органи влади.

Проведені за участю автора включені спостереження дають підстави говорити, що між представниками державних органів та активом екоНУО відсутня пряма комунікація, натомість має місце інформаційний вплив¹. Поняття комунікації передбачає здійснення “суб’єкт-суб’єктних” відносин, що реалізуються у взаємовигідному, відзначеному зворотним зв’язком діалоговому режимі. Натомість інформаційний вплив означає встановлення односпрямованих зв’язків, які зумовлюють такий ефект, як навіювання. Діалог трактується в цьому разі як режим або умова комунікації, пов’язана зі спрямованістю та порядком комунікативно-пізнавальних дій, які зумовлені вимогами певної проблемної соціально значимої ситуації. Саме такого роду режим відрізняє комунікативні процеси від процесів інформаційного характеру, в межах яких відправник і отримувач інформації за будь-яких обставин залишаються на різних полюсах інформаційного каналу.

За умов інформаційного впливу представники державних структур, з одного боку, та актив екоНУО — з іншого, не намагаються зрозуміти проблемну ситуацію партнера, що є необхідною умовою адекватної інтерпретації його комунікативної інтенції. Отже, головним комунікаційним простором українських “зелених” у новітній час залишаються зв’язки екоНУО з іншими спорідненими організаціями. Наразі комунікаційний простір українських “зелених” формують електронні інформаційні мережі всередині національних парасолькових організацій (як-то ВЕГО “МАМА-86”, ВЕЛ, Національний екологічний центр); сайти найбільш технічно “просунутих” і/або фінансово потужних екоНУО. Цей канал комунікації певним чином перетинається з першим, але в цьому разі інформація не тільки поширюється в межах організації, а й є відкритою для широкого за-

---

¹ Типовим прикладом можуть слугувати семінари за участю представників державних органів управління та екоНУО в рамках Програми ENPI-FLEG “Удосконалення систем правозастосування та управління в лісовому секторі країн східного напрямку Європейської політики добросусідства та Росії”, проведені впродовж 2009–2010 років Представництвом Світового банку в Україні. Автор став безпосереднім свідком відсутності збалансованої комунікації, а іноді й відкритого протистояння між названими групами учасників семінарів.

галу; загальнонаціональні електронні розсилки, які є найефективнішими у випадку оперативного інформування та відповідного реагування на конкретні випадки антиекологічних дій (тут можна назвати розсилки “Еко-Укр” з цільовою групою неурядових екологічних організацій або “Еко-ЗМІ”, розраховані на екологів та журналістів); загальноекологічні та профільні Інтернет-ресурси як комунікаційні платформи для постійного моніторингу подій, дотичних до екологічної сфери та відкритої комунікації з екологічної проблематики (наприклад, загальноекологічні ресурси “Природа в Україні”, “Український екологічний портал” і такі спеціалізовані ресурси, як “Український лісовод”, “Друзі лісу” тощо); індивідуальні блоги окремих “зелених”. Інформаційний простір екологічного руху підтримують також деякі організації, основна діяльність яких полягає саме в поширенні екологічної інформації.

Зрозуміло, що потужності соціального впливу та відповідного резонансу акцій “зелених” не останньою чергою залежать і від підтримки екологічних ідей та цінностей з боку широких верств населення, тобто процесу екологізації повсякденного життя наших громадян. Але, за визнанням самих представників екоНУО, сучасний екологічний рух поки не набув в Україні громадської підтримки, адекватної гостроті проблеми екологічної безпеки умов життя. В чому ж полягають причини відсутності активного залучення населення країни до екологічних акцій “зелених”?

Активісти з числа “зелених” виокремлюють три головні перешкоди: загальний низький рівень екологічної масової свідомості, тиск проблем матеріального статусу на життя багатьох працездатних верств населення та недоліки системи інформування громадськості щодо актуальних екологічних проблем. Не важко помітити, що проблема низької екологічної свідомості та культури пересічних українців значною мірою визначається економічними труднощами періоду транзиту та недостатньою інформованістю населення щодо наявних екологічних ризиків.

Найпоширенішими серед екологічного активу способами залучення громадськості до розв’язання всього комплексу екологічних проблем визнаються підвищення ефективності системи екологічного інформування населення, екологізація всієї системи освіти — від дошкільних закладів до вищої школи, екологізація державної економічної політики, а також поліпшення загальної соціально-економічної ситуації в країні. Чимало представників екоНУО вважають також необхідним введення жорсткіших санкцій проти порушників екологічного законодавства. Останнє заслуговує на особливу увагу, оскільки серед представників екологічної спільноти доволі поширеною є думка про відповідальність кожного громадянина України за екологічне становище в нашій країні.

* * *

Проведене дослідження підтверджує існування синкретичного впливу соціального середовища на генезу і розвиток екологічного руху в Україні. Домінування в українському суспільстві певних світоглядних орієнтацій, стан громадської думки, тип політичної культури являють собою різновиди контексту соціального середовища. Відтак, розвиток екологічного руху є су-

купним результатом взаємодії його окремих груп і окремих контекстів та загального середовищного впливу контексту. Водночас слід визнати стратегічно ключову роль для розвитку екологічного руху цивілізаційного контексту, співвідношення панівних парадигм суспільного розвитку за лінією “економізм — екологізм”.

Головним маркером внутрішньої динаміки розвитку екологічного руху стало поступове зміщення природоохоронної діяльності в бік власне екологічної активності, зумовленої стурбованістю станом не лише природного, а й соціального середовища проживання. При цьому політизація екологічного руху не зводиться до боротьби за владу, а здебільшого полягає у виборі різних стратегій охорони й поліпшення середовища проживання.

Динаміка екологічного руху в Україні визначається також діалогом і боротьбою окремих екологічних організацій та груп, що входять до його складу. За останнє десятиліття доволі чітко простежуються дві тенденції: ціннісна — зміщення в бік нової екологічної парадигми і політична — посилення конфронтації з політичним режимом. Відзначені зрушення є результатом усвідомлення фактично антиекологічних позицій більшості чинних політичних партій парламентського типу та глобалізації екологічних небезпек, налагодження зв'язків національного екологічного руху з міжнародними екологічними мережами. Сучасний етап екологічного руху в Україні можна схарактеризувати не як кризовий, а радше як глибоку реорганізацію з метою виживання за істотно зміненої макросоціальної і локальної ситуації.

Важливо окремо наголосити, що екологічний рух є одним із важливих агентів формування громадянського суспільства в Україні. Екологічні ініціативні групи виникли за часів тоталітаризму радянського зразка і вже в доперебудовний період демонстрували зразки самоутворених і самооблізованих ситуативних об'єднань. Посттоталітарні умови істотно розширили “коридор можливостей” для розвитку діяльності зазначених ініціатив, оскільки активісти екологічного руху, виступаючи на захист фізичного середовища проживання людей, тим самим стали виразниками інтересів широких верств населення. За сучасних умов, попри поточні суперечності та труднощі внутрішньої комунікації між екологічними організаціями, в середині екологічного руху продовжує формуватися мережа незалежних суб'єктів громадянського суспільства. Така мережа створює внутрішній інституціональний простір соціальної активності, необхідної для визнання екологічного руху суб'єктом екологічної політики.

Джерела

Борейко В.Е. “Зелёные” Украины: мрачные перспективы / В.Е. Борейко, О.Г. Листопад // Евразия. — 1995. — № 1. — С. 8–10.

Васюта О.А. Екологія і політика. Т. 1 / Васюта О.А., Васюта С.І, Філіпчук Г.Г. — Чернівці : Зелена Буковина, 1998.

Кулик В. Письменницьке відродження: українська державна ідея в дискурсі “опозиції всередині режиму” перших років перебудови / В. Кулик // Сучасність. — 1998. — № 1. — С. 54–79.

Стегній О. Екологічний рух в Україні як об'єкт соціологічного аналізу / О. Стегній. — К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2001.

Стегній О. Інституціоналізація екологічних інтересів у суспільстві соціогенних ризиків / О. Стегній. — К., 2002.

Яницкий О.Н. Социальный капитал российского экологического движения / О.Н. Яницкий // Социологический журнал. — 2009. — № 4. — С. 5–21.

Яницкий О.Н. Экологическое движение в “переходном” обществе / О.Н. Яницкий // Социологические исследования. — 1998. — № 10. — С. 22–33.

Яницкий О.Н. Экологическое движение и контекст: становление гражданского общества в посттоталитарной среде / О.Н. Яницкий // Социологические исследования. — 1992. — № 12. — С. 40–51.

Beck U. The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization / U. Beck, A. Giddens, S. Lash // Reflexive Modernization, Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order. — Stanford : Stanford University Press, 1994. — P. 1–55.

Buttelfield J. Unofficial social Groups and regime response in the Soviet Union / J. Buttelfield, M. Weigle // Perestroika from below: Social movements in the Soviet Union. — Oxford : Westview Press, 1991. — P. 175–195.

McAdan D. Social Movement / D. McAdan, J. McCarthy, M. Zald // Handbook of Sociology / Ed. by N.J. Smelser. — Newbury Park : Sage Publications, 1988. — P. 695–737.

Touraine A. Return of the actor. Social theory in postindustrial society / A. Touraine. — Minneapolis : Univ. of Minnesota Press, 1988.